

David Bordwell a „výroba významu“

(Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema)

V úvodu knihy *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema* předkládá David Bordwell shrnutí dosavadních interpretačních procesů, k nimž navrhuje svoji vlastní klasifikaci.¹ Bordwell předpokládá, že divák nebo kritik mohou „vytvářet smysl“ filmu jen čtyřmi možnými způsoby:

1. Příjemce vytváří svět, který je zjevně fikční nebo domněle reálný. Během vytváření smyslu narativního filmu, dává divák vzniknout různým verzím diegeze nebo časoprostorovým světům, čímž vytváří nezávislé linie na příběhu (fabuli). Divák také může konstruovat nenarativní formy, jako jsou například taxonomické nebo rétorické. Nabízí tím podobu světa, který manifestuje strukturu doloženou a kategorizovanou přirozenosti. Při vytváření filmového světa nevyužívá divák jen znalostí o filmových a mimofilmových konvencích, ale také uplatňuje koncepce o kauzalitě časoprostoru. Tento extenzivní proces nazývá Bordwell „**referenčním významem**“ (referential meaning), jehož referenty pocházejí z imaginárního i reálného světa.
2. Příjemce může přejít do abstraktní roviny a označovat konceptuální významy. Pokud divák nebo kritik chápe film abstraktním významem, pak význam, jež vytváří, nazývá Bordwell „**explicitním významem**“ (explicit meaning).

Referenční a explicitní významy jsou podle Bordwella většinou řazeny mezi **doslovné významy** (literal meaning).

3. Příjemce se však může zaměřit i na skryté, nevyslovené významy. Takový divák nebo kritik předpokládají, že k nim film promlouvá nepřímou. Složky skrytých významů jsou obvykle nazývány „tématy“, jež jsou chápány jako určité problémy či otázky. Divák se k tomuto způsobu může uchýlit buď v případě, že nemůže přijmout odchylky referenčních nebo explicitních aspektů díla, nebo když naopak hypoteticky uzná, že jakékoli elementy a anomálie mohou sloužit jako základ implicitního (skrytého) významu. Kritik dokonce může chápat implicitní význam jako kontrastní k tomu, jak se dílo jeví na první pohled, což vyvolává ironický efekt.
4. Nebo je možné rekonstruovat represivní a symptomatické významy, které dílo prozrazuje nedobrovolně. Pokud jsme chápali explicitní význam jako jakýsi plášť a implicitní význam nám připomínal sémiotickou roušku (závoj), potom bychom mohli symptomatický význam přirovnat k přestrojení, jež je důsledkem umělcových obsesí nebo ekonomických, politických a ideologických procesů.

Bordwell se vyhýbá zjednodušení, že o čtenářskou kreativitu se jedná jen v případě, že je proces konstruování implicitního nebo symptomatického v souladu s dělením čtenářů na naivní a trénované. Divák se i za normálních podmínek může přiklánět ke konstruování implicitního a symptomatického významu, zatímco pro interpretujícího kritika nahlížejícího na film skrze fakta, bude i referenční a explicitní význam relevantní. Bordwell problém interpretace koncipuje jako kognitivní aktivitu v rámci určité instituce. Vztahy mezi onou „institucí“ a

---

¹ Oddíl: Making Films Mean, kapitola: Meaning Made, str. 8 – 18.

jednotlivými přístupy k interpretaci Bordwell následně shrnuje, aby zdůraznil jejich provázanost.

Barthesovu nedůvěru v metakritické čtení textů skutečnosti Bordwell připisuje pozici interpretů, kteří mohou vyvozovat nekonečný počet významů z jednotlivých prvků textu. Taxonomie pak umožňuje studovat (sociálně, psychologicky, rétoricky) principy postupů vytváření významů nezávisle na významech, které už existují. Bordwell zdůrazňuje, že charakter všech čtyř jím navržených procesů vytváření významu, je funkční a heuristický, nikoli skutečný. Během těchto procesů se příjemce přibližuje k filmu, přičemž jeho interpretace může sestávat z celého cyklu významotvorných procesů, mezi nimiž je možné přepínat. Bordwell připomíná některé debaty v časopise *Sight and Sound*, na kterých dokládá, že právě interpretující kritici často přepínají mezi jednotlivými způsoby vytváření významu, a to dokonce dříve, než by argumenty jednoho už zcela vyčerpali. Interpreti nemusejí rozebírat referenční a explicitní významy až do detailu. Zároveň existují interpreti, kteří se pokoušejí zastavit „hru s významy“ takovým způsobem, že odmítnou implicitní a symptomatické možnosti ve prospěch referenční a explicitní úrovně.

Chápání každého významotvorného procesu jako konstruktivní aktivity nás podle Bordwella přivádí k novému modelu interpretování filmů. Interpretující kritik se totiž nezabývá pouze „hloubkou“ filmu, ale také metaforami na jeho „povrchu“. Vždy se však podílí na vytváření doktrín, které určují, jak má být správná kritika vystavěna.

Bordwell říká, že výše popsané způsoby vytváření významu procházejí napříč staletími literární interpretace. Pohled do **historie interpretačních doktrín** může podle Bordwella přispět k pochopení, že i filmová kritika stojí na poměrně koherentní tradici.

V antice předsokratovští spisovatelé učinili z Homéra nástroj symbolických významů. Sofisté a stoikové interpretovali božstvo v jeho Odysseji jako přirozené kosmické síly. Tyto příklady, jež často nazýváme alegoriemi, jsou jasnými momenty upřednostnění implicitního významu. Oproti tomu Platón preferoval referenční a explicitní zdroje, jimiž se vyznačovaly práce s jasným významem. Pro Aristotela poetika obecně pojednávala o universálních hodnotách lidského chování. Ačkoli se Aristoteles ve své *Poetice* očividně vyhýbá diskuzím o interpretaci, tvrdí, že poezie je více filozofická a vážná než historie. Myšlenka, že většina literatury pojednává o mnohem větším počtu otázek, než čtenáři vůbec zaregistrují, byla vzkříšena znovu v osmnáctém století.

Od druhého století našeho letopočtu byl Homér označován jako hlavní podnět k interpretační činnosti. V románském období byla přejímána stoická alegorická metoda k odhalování implicitních významů (např. První a Druhá kniha Samuelova) a naopak rabínské čtení Bible charakterizoval referenční přístup a vytváření symbolické interpretace. S rozšiřujícím se křesťanstvím museli církevní otcové sjednotit Evangelia, a zamezit tak náboženské herezi. Ukázalo se, že explicitní význam jedné části Písma (Starý zákon) může poskytnout základ pro hledání implicitního významu v druhé části (Nový zákon).

Bordwell dále pokračuje v mapování vývoje interpretace Písma. Věnuje se Augustinově doktríně o čtyřech možných smyslech biblických textů, kterými jsou historický, alegorický (nebo typologický), morální a anagogický (tj. mystický nebo spirituální). Dnes bychom řekli, že historický význam je referenční, zatímco další tři mohou být explicitní i implicitní podle toho, v jaké pasáži se nacházejí. Doktrína o čtyřech smyslech začala být časem uplatňována i při posuzování světských děl. Na tento druh interpretačního uvažování navázala také Renesance. Renesanční spisovatelé, stavějící na pohanských mytologiích a Bibli, vytvářeli detailní symbolická čtení Homéra, Vergilia, Ovidia a starých egyptských textů. Později tato díla přerostla v jakési encyklopedie mýtů, které měly lidem pomoci v dešifrování symbolických obrazů a zároveň nabídnout praktikujícím umělcům jakýsi manuál. Také

literární teorie se vrátila k pojetí poezie jako šířitele etického jednání. Někteří humanisté začali dokonce verbální umění chápat jako alegorie správného chování. Na rozdíl od dřívějších náboženských výkladů, se nyní od interpretace začala vyžadovat určitá vědeckost. Tuto tendenci můžeme najít ve Spinozově textu *Tractatus theologico-politicus* z roku 1670. Spinoza trval na tom, že hermeneutika se musí týkat výhradně významů, nikoli pravdy, což patristický výklad zaměňoval. Podle Spinozy se interpretace měla opírat o gramatická pravidla jazyka, o soudržnost jednotlivých částí a o historický kontext doby. Spinozovy zásady tak předjímají filologickou hermeneutickou tradici devatenáctého století. Německý klasický filolog Friedrich August Wolf považoval za důležité brát při interpretaci v potaz také autorovy záměry, které tvoří referenční základ určitého díla. Jeho současník, Friedrich Ast, zaujímal stanovisko, že interpret musí svou pozornost věnovat nejen „listu“ (kde se uplatňuje referenční význam) a „myslu“ (spadajícím do úrovně explicitního významu), ale také „duchu“ (který nás přivádí k implicitnímu významu díla). Německý teolog Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher přesunul těžiště klasické filologie z textových vlastností na psychologické procesy porozumění jako je identifikace s autorem. Hermeneutika se v takovém případě stává „uměním porozumění“. Hermeneutiku jako psychologickou, komparativní a historickou disciplínu humanitních věd rozvíjel také Wilhelm Dilthey.

Filologická tradice se znovu objevila na konci devatenáctého století v literárních studiích. Gustav Lanson, zakladatel metody „vysvětlování literárních textů“, usiloval o historickou interpretaci. Interpret podle něj začíná svou činnost u zjevného nebo gramatického smyslu a postupně přidává sociální nebo biografický kontext. Obě aktivity spadají podle Bordwella do procesu konstruování referenčního významu. Dalším krokem, jenž Lanson popsal, je vysvětlování literárních prvků textu, závislých na současných modelech jazyka a žánru. Teprve až nakonec interpret zaostřuje na morální význam textu. Poslední dva kroky nazývá Lanson „tajemstvími“ díla. V Bordwellově rozlišení by patřily k implicitním významům. Svůj model Lanson postavil na důvěře v autorské intence a na pozitivistickém výzkumu. Ve stejné době navrhl Sigmund Freud daleko radikálnější model interpretační aktivity. Jeho psychoanalytické myšlení se projevilo v „odhalení“ interpretační tradice jako demonstrace sil potlačovaného významu. Explicitní i implicitní významy mohou být podle něj klamné. Freudiánská psychoanalýza předpokládá neustálý boj mezi racionálním tlakem a stále se ozývajícími primárními silami. Po nevědomí, potlačených touhách a navracejících se vzpomínkách v latentních a nepřímých podobách lze pátrat mezi kompromisními výrazy v metaforickém jazyce a vizuálních symbolech.

Dvacáté století oživilo všechny tyto koncepce. Erwin Panofsky se pokoušel propojit subjektivní otázky (referenční a explicitní významy), analýzy „obrazů, příběhů a alegorií“ (explicitní významy) a interpretaci symbolizovaných kulturních hodnot (implicitní a symptomatické významy). Angloamerická New Criticism reagovala proti filologické tradici zdůrazněním intertextuální jednoty. Potlačila význam autorské intence a soustředila se na implicitní významy. Nový criticismus Northropa Frye může být chápán jako znovuoživení alegorických výkladů zatímco fenomenologický criticismus Ženevské školy přichází s novou verzí filologické rekonstrukce autorské vize.

Obvykle se současná hermeneutika chápe v opozici k strukturalismu, ačkoli strukturalistické teorie mají také silný sklon k interpretování. Například Claude Lévi-Strauss popsal implicitní nebo symptomatické významy (significance) mýtů a obyčejů. Marxistická kritika se zase opřela o čtyři Augustinovy doktríny. Lacan, Althusser a Derrida popsalí novou oblast symptomatického čtení zabývající se potlačovanými touhami, proti-ideologickými prvky a subverzivními způsoby psaní. Bordwell uzavírá výčet současných přístupů zobecněním, že dnes více než kdykoli před tím, vědci vnímají implicitní a symptomatické významy jako nejpodstatnější pro pochopení umění a humanitních věd.

Filmová teorie a kritika, jakmile se odpoutaly od žurnalismu a fanouškovského zabarvení a vstoupily na akademickou půdu, staly se důležitými obory v rámci diskuzí o interpretaci. Film byl přijat mezi etablované interpretační rámce (literatura, divadlo, výtvarné umění) a po něm následovaly i reklamy a televize. V šedesátých letech tak mohl být film studován ze všech možných perspektiv a zpětně se zase film projevil jako vhodný kandidát k propojení množství humanitních disciplin. Liberální pluralismus umožnil filmové teorii vstřebat například etnická a genderová studia.

Napříč historií byla interpretace společenskou aktivitou, projevy různých způsobů myšlení, psaní a mluvení v rámci institucionálního řádu a jeho pravidel. Bordwell sarkasticky dodává, že to je projev převahy institucí, čímž se vrací ke svému výše zmíněnému názoru, že každá kritika se podílí na utváření diktátu „správného“ interpretování.

David Bordwell působí na University of Wisconsin-Madison na katedře Komunikace a umění. Se svou ženou, taktéž filmovou historičkou a kritičkou Kristin Thompson, napsal vlivné filmové učebnice *Film Art* a *Film History*. Bordwell se zabývá také autorskými studii (Ozu, Eisenstein, Dreyer), národními kinematografiemi (Hong Kong), historií filmového stylu a naratologií. Je považován za zakladatele kognitivistické filmové teorie. Uznává kognitivní psychologii jako základní vodítko k porozumění tomu, jak film působí na diváka. Jeho teorie se stala alternativou psychoanalytického a interpretačního přístupu k filmovým studiím, které jim vévodily v sedmdesátých a osmdesátých letech. Bordwell, spolu s Kristin Thompson, také bývá často spojován s metodologickým směrem zvaným neoformalismus. Neformalistické filmové teorie se zakládají na výzkumu formálních či technických stránek filmu, jako je osvětlení, střih, zvuk, barva, kompozice nebo filmové efekty. Vycházejí z poznatků literární teorie Ruských formalistů. Ústředním pojmem neoformalistů je odcizení, považované za základní smysl umění v životě lidí. Neoformalismus odmítá mnohé hypotézy a metodologie jiných filmových teorií, především hermeneutiku nebo-li interpretační přístup, dále lacanovskou psychoanalýzu, a některé post-strukturalistické směry. Proti těmto pojetím filmové teorie argumentoval Bordwell především ve své knize *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema* a v *Post-Theory: Reconstructing Film Studies*, kterou připravil spolu s Noëlem Carrollem. „Velké teorie“ podle nich jen potvrzovaly předurčené teoretické rámce, místo aby se pokoušely pomocí konkrétních výzkumů osvětlit, jak film skutečně funguje.

-sp

Bibliografie:

- Bordwell, David. *The Way Hollywood Tells It: Story and Style in Modern Movies*. Berkeley: University of California Press, 2006.
- Bordwell, David. *Figures Traced in Light: On Cinematic Staging*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Bordwell, David. Kristin Thompson. *Film Art: An Introduction*, Seventh edition, New York: McGraw-Hill, 2003.
- Bordwell, David. *Planet Hong Kong: Popular Cinema and the Art of Entertainment*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- Bordwell, David. *On the History of Film Style*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- Bordwell, David; Carroll, Noël. *Post-Theory: Reconstructing Film Studies*. Madison: University of Wisconsin Press, 1996.
- Bordwell, David; Thompson, Kristin. *Film History: An Introduction*. New York: McGraw-Hill, 1994 / 2002.
- Bordwell, David. *The Cinema of Eisenstein*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.

- Bordwell, David. *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
- Bordwell, David. *Ozu and the Poetics of Cinema*. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Bordwell, David. *Narration in the Fiction Film*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.
- Bordwell, David; Staiger, Janet; Thompson, Kristin. *The Classical Hollywood Cinema: Film Style and Mode of Production to 1960*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Bordwell, David. *The Films of Carl-Theodor Dreyer*. Berkeley: University of California Press, 1981.
- Bordwell, David. *French Impressionist Cinema: Film Culture, Film Theory, and Film Style*, Reprint 2002, North Stratford, NH 03590: Ayers Company Publishers, Inc., 1974.

Odkazy: <http://www.davidbordwell.net/articles/>

Použitá literatura:

Bordwell, David, *Meaning Made*, In. B., D., *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*, str. 8 – 18.

Gadamer, Hans-Georg, *Filosofie a hermeneutika*, Filosofický časopis, r. 48, 2000, č. 3, str. 439–444.

Gadamer, Hans-Georg, *Jazyk jako médium hermeneutické zkušenosti*

Gadamer, Hans-Georg, *Pravda a metoda*, Scéna, 6/90, r. XV, 28. března 1990, str. 10 a 14.

Gadamer, Hans-Georg, *Pravda uměleckého díla*, Scéna, 12/90, r. XV, 13. června, 1990, str.

Hroch, Jaroslav, *Hans-Georg Gadamer a hermeneutická filosofie*, Filosofický časopis, r. 48, 2000, č. 3., s. 445–463.

Eco, Umberto, *Meze interpretace*, Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum, 2004.

Petříček, Miroslav, *Úvod k vybraným Gadamerovým statím z díla Wehrheit und Mothode*, Tübling, 1975, str. 97–105 a 122–127, In Scéna, 6/90, r. XV, 28. března 1990, str. 10
10–11.

Další prameny:

<http://plato.stanford.edu/entries/gadamer/>

<http://en.wikipedia.org>

<http://fr.wikipedia.org>

<http://www.fysis.cz/hnauky/hfil.htm>

http://nlp.fi.muni.cz/projekty/uvod_do_inference/html/mechanismy/abdukgenerace.htm